

१०. कुलूप

श्री. कृ. कोल्हटकर - श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर (१८७१-१९३४) : समीक्षक, लेखक, कवी, नाटककार, कथाकार, कादंबरीकार. 'मूकनायक', 'गुप्तमंजूष', 'मतिविकार', 'प्रेमशोधन' इत्यादी नाटके; 'दुटप्पी की दुहेरी', 'शामसुंदर' इत्यादी कादंबऱ्या; 'गीतोपायन' हा काव्यसंग्रह प्रसिद्ध. 'सुदाम्याचे पोहे' हा त्यांचा विनोदी लेखांचा संग्रह प्रसिद्ध आहे.

स्वभावनिष्ठ व प्रसंगनिष्ठ विनोदाचा अतिशय चपखलपणे वापर प्रस्तुत पाठाचे खास वैशिष्ट्य आहे. बंडूनांनांच्या कुलपांच्या हव्यासापायी त्यांच्यावर अनेक चमत्कारिक प्रसंग उद्भवतात, याचे वर्णन प्रस्तुत पाठात विनोदी शैलीत लेखकांनी केले आहे. प्रस्तुत पाठ हा 'सुदाम्याचे पोहे' या लेखसंग्रहातून घेतला आहे.

आमच्या बंडूनांनां कुलपांचा मोठा शौक. अनेक धातूंची, अनेक आकारांची, अनेक कळींची कुलपे जमवून त्यांनी एक संग्रहालय बनवले आहे. घरात दूध-दुभत्याच्या कपाटापासून तो तहत पैशाच्या तिजोरीपर्यंत प्रत्येक ठिकाणी त्यांनी कुलपे लावून नाकेबंदी करून टाकली आहे. घरावर एखादा डाका पडणार आहे अशी बातमी कळूनही कोणी इतकी तयारी करत नसेल! बरे, इतका बंदोबस्त करण्याचे कारण विचाराल, तर ते आपल्या चीजवस्तूंचे रक्षण व्हावे ही इच्छा नसून, कुलपांचा संग्रह मित्रमंडळींच्या नजरेस पडावा एवढीच आहे. या हव्यासामुळेच बंडूनांनां काही कड्यांस दोन-दोन व काही दारांस दोन्ही बाजूंनी कुलपे लावलेली आहेत.

एवढा खटाटोप करून ठेवल्यामुळे बंडूनांनांवर अनेक चमत्कारिक प्रसंगही आले आहेत. एकदा त्यांच्या धान्याच्या कोठीच्या कुलपाची किल्ली त्यांच्या कुटुंबाने हरवली. कुलूप जरा निराळ्या पद्धतीचे असल्यामुळे त्याला किल्ली शोधण्याकरता त्यांनी सगळा बाजार पालथा घातला, तरी किल्ली मिळेल! बरे, कुलूप लोहाराकडून काढवावे तर पोटच्या पोरापेक्षाही ममतेने वाढवलेल्या कुलपाची हाडे खिळखिळी होताना पाहणे हे बंडूनांनांसारख्यांना जरा दुर्घटच होते. शिवाय गृहस्थ इतका मानी, की त्याने शेजाऱ्यांपाशी कधी पसाभर धान्यही उसने मागितले नव्हते. असो, अशा रीतीने पहिला दिवस तर घरातील सर्व मंडळींनी त्या कुलपानिमित्त कडकडीत उपास काढला. दुसऱ्या दिवशी द्वादशी; पण तो दिवसही सगळ्यांनी तितक्याच धार्मिकपणाने उपासात काढला. नांनांचे तर डोळे पांढरे होण्याची वेळ आली. शेवटी सर्व हकीगत कळताच आम्ही स्वतः लोहारास घेऊन नांनांच्या घरी गेलो व ते कुलूप एकदाचे फोडले; पण त्यामुळे नांनांचा आमच्यावर इतका घुस्सा झाला, की ते पंधरा दिवसपर्यंत आमच्याशी नीटपणे बोलेनातच!

आपल्या उपयोगातील सर्व किल्ल्या बंडूनांना आपल्या जानव्यात अडकवून ठेवत असल्यामुळे त्या कधी हरवत नाहीत. हरवतात त्या बहुतकरून त्यांच्या कुटुंबाच्या ताब्यातल्या किल्ल्या. वरील अनर्थ गुदरल्यापासून साधी बाजारी कुलपेच ते कुटुंबाच्या स्वाधीन करू लागले. ही कुलपे किल्ल्यांच्या बाबतीत काहीच विधिनिषेध बाळगत नसत. त्यांना कोणतीही किल्ली, खिळा किंवा काडी चालत असे. कधी कधी तर नुसत्या हिसक्यानेच ती उघडत असत. त्यांची अशी 'वसुधैव कुटुंबकम्' वृत्ती पाहून शेवटी नांनांच्या पदरच्या एका विश्वासू नोकरालाही चोरी करण्याची इच्छा झाली व तो हजारपाचशेचे डबोले घेऊन पळून गेला. तिजोरीला कोणते कुलूप लावायचे याचा बंडूनांनां फार दिवस प्रश्न पडला होता. प्रथम त्यांनी अक्षरी कुलूप लावले; पण तिजोरी अंधारात असल्यामुळे कुलपाची अक्षरे जमवताना ती नीट दिसेनातच, म्हणून त्यांनी तिजोरी महत्प्रयासाने उजेडात आणून ठेवली. पण तेव्हापासून अक्षरे जुळवताना ती जवळ उभे राहणारासही दिसू लागली. तेव्हा ती कुलपेही कुचकामाची ठरली. यापेक्षा अक्षरशः कुलपे पुष्कळ बरी, असा टोला देत देत त्यांनी त्या कुलपाच्याऐवजी दुसऱ्या कुलपाची योजना केली. हे कुलूप नुसते दाबले की लागत असे.

उघडताना मात्र त्याला किल्लीची जरूर लागे. एके दिवशी बंडूनाना आम्हांकडे हर्षित मुद्रेने येऊन म्हणू लागले, “आमच्या आर्यभूमीच्या पुत्रांना कल्पकता नाही म्हणून चोहोकडे ओरड चालू आहे. पण हा आरोप निव्वळ खोटा आहे. अहो, आम्हांला संधी मिळत नाही साधी! ती मिळती तर आम्हांमध्ये शेकडो एडिसन झाले असते.” देशाभिमानाच्या या उकळीचा अर्थ विचारता बंडूनानांनी प्रथम आपली कोणत्याही प्रकारे स्तुती करणार नाही असे आम्हांपासून वचन घेतले. नंतर लोहाराच्या मदतीने त्यांनी स्वतः तयार केलेले एक कुलूप दाखवले. ते म्हणाले, “या कुलपाची कल्पना मला आमच्या तिजोरीच्या कुलपावरून सुचली. या कुलपाचे गुणधर्म त्या कुलपाच्या अगदी विरुद्ध आहेत. त्या कुलपास उघडण्याला किल्ली पाहिजे-याला लावताना मात्र पाहिजे ते कुलूप नुसते दाबून लावता येते-माझे नुसत्या हिसड्यासरसे उघडते. हे कुलूप मी-आता तिजोरीला लावून पूर्वीचे काढून टाकणार.”

हा अकल्पित प्रकार ऐकून आम्ही नानांचे मन वळवण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला; पण ज्याचे नाव ते! नानांच्या अंगी दृढनिश्चय हा एक अलौकिक गुण आहे. ‘आपल्या लोकांत कोणत्याही कलेला उत्तेजन नाही’ अशी पुटपुट करत त्यांनी ठरलेला बेत लागलीच अमलात आणला. थोड्याच दिवसांत आमच्या अनुमानाप्रमाणे तिजोरीची चोरी झाली, तेव्हा तर नानांचा तिळपापड झाला! ते म्हणाले, “आमच्याकडे चोरसुद्धा देशबुद्धे व कलेला आश्रय न देणारे असतात!”

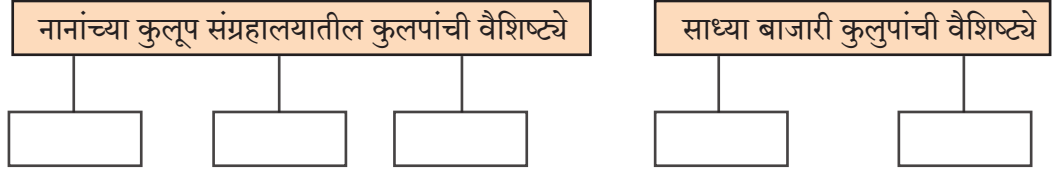
यानंतर नानांनी तिजोरीस घंटेचे कुलूप लावले व ती आपल्या निजायच्या खोलीत नेऊन ठेवली. ते म्हणाले, “आता मात्र चोर माझ्या हाती निःसंशय सापडणार. बेट्याला कळणारसुद्धा नाही, की किल्लीचा प्रयोग सुरू होताच घंटा वाजायला लागून घरातील सर्व मंडळी जमतील व तात्काळ त्याला कोतवाल चावडी दिसेल! घंटेच्या आवाजाबरोबर मी ताडकन उठून त्याच्या मानगुटीस बसलोच समजा!” हा विचार आम्हांलाही पसंत पडला. ज्या दिवशी ते कुलूप लावण्याचा बेत ठरला त्याच दिवशी रात्री आम्हांला घंटानाद ऐकू आल्यामुळे आम्ही बंडूनानांच्या निजायच्या खोलीत गेलो, तो काय चमत्कार सांगावा! बंडूनाना स्वतः उजव्या हाताने तिजोरीचे कुलूप उघडत असून डाव्या हाताने आपलाच उजवा हात जोराने पकडून ‘चोर! चोर!’ म्हणून ओरडत आहेत. यानंतर लवकरच आमच्या गावात लोकांची एक टोळी आली. त्यांच्याजवळ चाकू, सुऱ्या, कुलपे वगैरे बरेच जिन्नस विकण्यासाठी होते. त्यांच्याजवळची बहुतेक कुलपे बंडूनानांनीच विकत घेतली व घरातील सर्व जुनी कुलपे काढून त्यांनी त्यांच्या जागी या नवीन कुलपांची स्थापना केली. कर्मधर्मसंयोगाने एक नाटकमंडळीही याच सुमारास आमच्या गावात आलेली होती. तिचा पहिला प्रयोग ‘सुभद्राहरण अथवा चौर्यविपाक’ त्याच दिवशी होता. यास्तव आपली सर्व मंडळी बरोबर घेऊन बंडूनाना निर्भय चित्ताने नाटकाला गेले. जाताना त्यांनी म्हटलेसुद्धा, की ‘आता चोरांना म्हणावे, या, कशी चोरी करता ती पाहू. तुमच्या बापजन्मीसुद्धा अशी तऱ्हेतऱ्हेची कुलपे तुम्ही पाहिली नसतील!”

नाटक सकाळी पाच वाजता आटोपले. नाना परत येऊन पाहतात तो सर्व पेट्यांची कुलपे जशीच्या तशी असून आतील माल मात्र चोरीस गेलेला! शोध करता, ही टोळीही पळून गेलेली आढळली. त्यावरून उघड असे अनुमान निघाले, की या लोकांनी बिचाऱ्या भोळसर नानांकडे आपली सर्व कुलपे खपवून पुढे रात्री अनायासे त्यांनी स्वतःच्याच किल्ल्या चालवून माल लांबवला! सुदैवाने त्या रात्री बंडूनानांचे कुटुंब त्यांच्या ताकदीस न जुमानता आपले सर्व दागिने अंगावर घालून नाटकाला गेले होते, त्यामुळे तेवढे मात्र बचावले. यापुढे बंडूनानांस नेहमी त्यांच्या कुटुंबाने टोमणा द्यावा, की ‘दागिने घालण्याच्या माझ्या हौशीबद्दल आपण सदा मला दोष लावत होता; पण शेवटी आपल्या कुलपांपेक्षा माझ्या हौशीनेच आपल्या मिळकतीचा बचाव केला!”

बिचारे बंडूनाना तरी यावर काय बोलणार? त्यांच्या तोंडाला आपोआपच कुलूप बसले!

प्र. १. (अ) खालील आकृतिबंध पूर्ण करा.

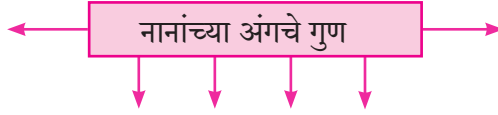
(आ) कारणे शोधा

- (१) काही कड्यांना आणि काही दारांना दोन दोन कुलुपे लावलेली होती, कारण-----
 (२) नानांनी शेजाऱ्यांना पसाभर धान्य मागितले नाही, कारण -----

(इ) खालील चौकटीत दिलेल्या संकल्पनांचा अर्थ स्पष्ट करा.

	संकल्पना	संकल्पनांचा अर्थ
(१)	वसुधैव कुटुंबकम् वृत्ती	
(२)	अक्षरशत्रू कुलूप	
(३)	चोर कलेला आश्रय देत नाही.	
(४)	माझ्या हौशीने मिळकतीचा बचाव केला	

(ई) आकृती पूर्ण करा.

प्र. २. (अ) खालील शब्दांचे अर्थ शोधून लिहा.

- (१) दुर्घट (२) हव्यास (३) कुचकामी

प्र. ३. पाठात आलेल्या विनोदी वाक्यांचा शोध घ्या व ती लिहा.

प्र. ४. सहसंबंध शोधा.

- (१) अंधार : तम :: किल्ली :
 (२) सावध : बेसावध :: विश्वासू :
 (३) रमेश : नाम :: ते :

प्र. ५. स्वमत.

- (१) बंडूनानांच्या तोंडाला आपोआप कुलूप बसण्याची तुम्हांला समजलेली कारणे स्वभाषेत लिहा.

प्र. ६. अभिव्यक्ती.

- (१) बंडूनानांच्या छंदाच्या वर्णनातून पाठात घडणारा विनोद तुमच्या शब्दांत वर्णन करा.
 (२) व्यक्तिमत्त्वविकासात छंदाचे असलेले महत्त्व लिहा.

